

Monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit*, de B.P. Hașdeu

TRAIAN TR. CEPOIU

Scrisă cu puternice accente romantice, monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit* (1865), a lui B.P. Hașdeu, se va impune în sfera științificului prin „mulțimea izvoarelor consultate”¹, dar care, prin stilul abordat va crea multă derută și invidie în epocă.

Extravaganța tipic romantică a expunerii hașdeene, însoțită pe alocuri de adevărate cascade de diatribe, nu opacizează cu nimic latura științifică a monografiei ci, dimpotrivă, îi dă o sporită verosimilitate, nerv, care captivează și incită. Extrapolarea psihologică a subiectului, prin identificația deliberată a prezentului cu trecutul, este, de fapt, un exercițiu de gândire situațională istorică bazată pe informații certe din perioade diferite ale istoriei românești pe care Hașdeu le prezintă analogic în raport cu evenimentele petrecute, sau aflate în desfășurare, pe scena vieții socio-politice românești din perioada elaborării lucrării.

Evenimentele prezentului erau declinate la un timp viitor al trecutului ireversibil, din care se deduce intenția autorului de a sugera cititorului ideea că, evenimentele prezentate pot avea în subsidiar și altceva care să le scoată din sfera simplelor narații istorice sau informații cu caracter științific în cadrul lucrării. Prin declinarea unor similitudini, trecutul ajuns la timpul său viitor reprezenta în momentul respectiv prezentul generator de acte istorice, pe care acesta refuză să și le recunoască/revendice.

Evenimentele trecutului, ca act al cercetării izvoarelor ce le-au teaurizat, determină momentul psihologic al implicației și interferenței cu acțiunile prezentului. Pe măsură ce lucrarea este parcursă, ai impresia că te afli în fața unui carusel al istoriei, în care analogiile evenimentelor prezente cu cele trecute alternează în forme desăvârșite, cu sincopel de rigoare. Legătura organică existentă între ele anulează timpul și spațiul care le despart.

Uneori, identificația este atât de verosimilă încât nu știi dacă evenimentele s-au petrecut în vremea lui *Ioan Vodă cel Cumplit* sau în contemporaneitatea lui *Alexandru Ioan Cuza*, când a fost elaborată lucrarea. În felul acesta, paginile monografiei se transformă într-un tulburător detaliu din mărețea frescă a istoriei noastre naționale, cu imagini ale trecutului bine conturate și cele încă nefinisate,

¹ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, V, ediția a III-a, București, Editura Cartea Românească, 1925, p. 107, nota 183.

dar definite și analoage, ale unui prezent peste care, ca un tulburător simbol heraldic, umbra ultimului mare viteaz al Moldovei, Ioan Vodă cel Cumplit, planează asemenea unui vultur, cu lățimi mari de aripi care înspăimântă pe mișei cuprinși de umbra lor, și cu „ochii mici și negri, în care se răsfrângeau cu o deosebită energie și răpeziciune toate pasiunile și toate mișcărilor sufletului: în momentele de mulțumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momentele de mânie se umpleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprâncene ce se îmbinau, zburlite, prin convulsiva acțiune a nervilor.”²

Figura centrală, impunătoare, a voievodului iubitor de popor și iubit de către acesta, de un curaj nemărginit, uneori „Cumplit” de drept, are fruntea umbrită de gânduri, foarte plastic materializată de către autor. Tristețea lui Ioan Vodă era provocată de suferința poporului pe care-l găsisse la urcarea pe tronul Moldovei „zbciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemenea atletului mușcat de șarpe.”³

Făcând apel la memoria istoriei, dar și la puterea de imaginație a cititorului, autorul, după ce prezintă figura centrală a acțiunii, coborând în sferile mundane, descrie un alt element al aceleiași dimensiuni istorice: spectacolul grotesc, depășind limitele dantescului, oferit uneori de către cohortele de lipitori îmbrăcate-n haine boierești care-și jefuiseră și trădaseră țara. Dezgustătorului spectacol i se adăugau, ca un leit-motiv, trândăvia, avariția și imoralitatea cea mai condamabilă a celei mai mari părți a călugărilor cu fețe de trântor. „De o parte sta ceea ce cronicile noastre numesc țară; de altă parte sta ceea ce nu era «țară»: boierii și călugării. Țară erau mulți, erau aproape toți, dar vai! Curat numai «suflet». Boierii și călugării erau puțini, erau vro câțiva, dar «materie»: toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; și oricine nu era din ei nu avea nici atâta loc propriu cât trebuie pentru o înmormântare. (...) Mănăstirile consumau în trândăvie și în desfătări sudoarea Moldovei. Ioan Vodă dete o pildă nemaiauzită până atunci în istoria românilor. Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități; divanul domnesc execută întocmai o legiure din *Codicele Teodosian*: «Sodomitul să piară prin flăcări în prezența poporului»; mârșavul episcop fu ars de viu; (...) Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vânzarea cuvântului lui D[umne]zeu, scapă de caznă și de moarte fugind în munți. (...) «Temnițele erau pline de călugări», zice cronică țării.”⁴

Așadar, infernalitatea și grotescul situației, pe care Hașdeu ni le prezintă în fresca sa cu imagini luate din „cronică țării”, sunt zguduitoare prin adâncimea prăpastiei imoralităților și a personajelor care comiteau aceste imoralități, și care

² B.P.Hașdeu, *Scrieri alese I, Ioan Vodă cel Cumplit*, ediția J. Byck, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 267.

³ *Ibidem*, p. 275.

⁴ *Ibidem*, p. 276-277.

stăpâneau țara Moldovei, cu precădere tagma monahală, alcătuită din vlădici și călugări, aflată în marea ei parte pe treapta cea mai de jos a moralității. Se pare că aceștia uitaseră – sau poate chiar nu cunoșteau îndemnurile filocalice ale marilor părinți ai creștinătății.

Așa cum se poate observa, aducând în actualitate dezagreabilele imagini ale vieții monahale din timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit – situație atinsă cu o delicatețe nejustificată de către unii istorici și critici ai vremii – , Hașdeu făcea, fără nici un fel de menajamente, trimitere directă la deplorabila situație a feudalismului monahal românesc, dominat de elementul grec, din vremea sa, care, ignorând legile organice ale țării, comitea tot felul de abuzuri, jefuind-o și trimitând averile în Grecia. Mănăstirile închinat Sfântului Munte își făcuseră legile lor proprii, devenind incontrollable, un fel de stat în stat, situație ce l-a determinat pe domnitorul Cuza să procedeze la secularizarea averilor mănăstirești închinat.⁵

Pornind tocmai de la aceste întâmplări cotidiene din sfera vieții politice, sociale, economice și religioase, Hașdeu ar fi făcut recurs la memoria istoriei, în speță la domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, care oferea un excepțional precedent, pentru a pune – prin intermediul acestei opere – la stâlpul infamiei nu numai faptele și atitudinea călugărilor greci, ci a tuturor elementelor grecești care, prin politica lor de jaf și total antiromânească, au consfințit, în parte, tragedia de veacuri a poporului român.

Hașdeu face, de asemenea, conexiuni perfecte și cu alte evenimente istorice similare petrecute în vremea lui Ioan Vodă referitoare la polonezi și repetate în

⁵ Încă de la începutul anului 1863, Guvernul lui Cuza adoptă măsuri drastice pentru stoparea jafului asupra țării practicat de către călugării greci. Lupta lui Ioan Vodă cel Cumplit cu perfidia și lăcomia călugărilor vizați de Hașdeu în lucrare, prin analogie istorică, face trimitere directă la lupta statului român cu uriașa caracatiță economică aflată în spatele mănăstirilor închinat, care capătă în final forma unui conflict internațional. Analizând cu atenție documentele arhivistice și literatura de specialitate referitoare la secularizarea averilor mănăstirești închinat Sf. Munte, constatăm justificată atitudinea lui Cuza-Vodă și a guvernului său, atât din punctul de vedere al jurisprudenței românești a vremii, a situației economice *de facto*, cât și al fenomenului religios. „Monitoarele oficiale” ale vremii au făcut cunoscute public toate documentele prin care erau destituiți, sau deferiți justiției, toți egumenii de la cele mai puternice mănăstiri din țară, care comiseseră tot felul de abuzuri și acte care contraveneau legilor statului român, începând cu sustragerea de la plata dărilor către stat până la trimiterea de documente, foarte importante pentru istoria românească, în Grecia. Cu atât mai mult se justifică atitudinea lui Ioan Vodă cel Cumplit față de imoralitatea și viclenia călugărilor din vremea sa, exemplul său – dar în condiții mult mai blânde – fiind urmat, așa cum ne arată hrisoavele, de către toți domnii pământeni, în legitima dorință de a stârpi năravul cel rău al unor călugări.

contemporaneitate: „În zilele noastre Moldova privi reînnoindu-se o altă încercare polonă, soră geamănă cu cea din timpii lui Ioan-Vodă; cu simpla diferență că în locul lui Mielecki era un Milkowski: precum vedeți hazardul aseamănă și numele capilor!

În ambele cazuri o mână de oameni nesocotiți cutezară a înfrunta o țară. În ambele cazuri polonii – cei din 1572 prin afișarea persoanei lui Bogdan-vodă, cei din 1863 prin proclamațiuni în ziarul «Românul» – ne încredințau că vin ca amici, nu ca dușmani. În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazați pe considerente de o înaltă politică, recomandă generalilor – în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu – de a menaja nebunia adversarilor. În fine, în ambele cazuri, polonii retrăgându-se cu rușine, își găsiră totuși admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863 – vai nouă! – îi celebrase chiar un român.”⁶

Întâmplarea cu polonii are un inedit aparte. Dacă întâmplările petrecute în 1572 sunt descrise cu lux de amănunte în monografie, despre cele din vara anului 1863 nu dă nici o relație. De fapt, ce se întâmplase? Pe fondul unei grave crize guvernamentale, provocată de către „monstruoasa coaliție”, a extremei stângi și a celei drepte, care pregătise detronarea lui Cuza Vodă, o trupă de 400 polonezi înarmați aflați sub comanda colonelului Milkowski debarcă la Cahul de la bordul unei nave aflate sub pavilion englez. Violând teritoriul românesc, trupa polonă avea intenția – declarată printr-o proclamație către locuitorii din Moldova – să ajungă în Polonia, pentru a participa la lupta de eliberare a acesteia de sub dominația străină. Deoarece Polonia fusese împărțită între marile puteri europene – practic, desființată – încă din 1815, printre marile puteri numărându-se și Rusia, situația creată spontan, dacă ar fi fost dusă la îndeplinire, ar fi putut declanșa un conflict politic între Rusia și Principatele Române, cu rezultate neprevăzute pe plan intern și internațional pentru cele din urmă. Domnitorul Cuza ordonă dezarmarea trupeii poloneze și expulzarea acesteia.⁷

Este demn de admirat felul cum Hașdeu abordează problema politicului cotidian, pe care îl identifică apoi în precedentul istoric. Așa privind lucrurile, putem afirma, de asemenea, că monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit* se poate constitui într-un autentic manifest politic hasdeean, caz în care, opera capătă o nouă anvergură, cu caracter trihotomic: științific, literar și politic, reliefând cu pregnanță conștientizarea de către Hașdeu, mult mai acută decât la alți contemporani ai săi, a dramei politice naționale, a rapacității și oportunității clasei politice, cuprinsă uneori de efectul cecității, situație în fața căreia nu putea rămâne în stare de pasivitate.

⁶ B.P.Hașdeu, *op. cit.*, p. 270.

⁷ Vezi situația expusă pe larg în „Monitorul Oficial”, nr. 4,5,6/ iulie 1863 și nr. 19/august 1863.

Analizând cu atenție amploarea furibundelor critici ale celor ce și-au recunoscut radiografia morală în paginile lucrării, precum și atitudinea unor istorici,⁸ se poate afirma că monografia și-a atins principalele scopuri pentru care a fost elaborată. Aparatul critic, impresionant și în cea mai mare parte total necunoscut, face ca lucrarea să-și fi atins scopul de operă științifică; prin analogia și comentariul comparat al evenimentelor istorico-politice, este atins încă unul din scopuri: acela de manifest politic. Privită din perspectiva analogiei istorico-politice, care făcea din operă, la momentul publicării, un veritabil manifest politic favorabil domnitorului Cuza, nu se exclude comiterea de către Hașdeu a unor așa-zise erori de stil, prin forțarea notei emfaticе și a diatribei. Chiar comise și constatate, aceste erori nu afectează cu nimic structura și caracterul științific al lucrării.

⁸ Pe lângă adversarii politici care au dus o luptă acerbă – uneori chiar nedemnă pentru poziția lor – de a-l discreditat și elimina pe Hașdeu, se adăugau și adversitățile de tot felul din partea colegilor de breaslă, prin criticile dure la adresa operei sale, așa cum este cazul lui A.D. Xenopol care, la peste douăzeci de ani de la apariția monografiei *Ioan Vodă cel Cumplit*, face un comentariu critic foarte acid asupra monografiei, pe care-l publică în *Istoria Românilor...III*, 1893, p. 122-123 (Pentru lucrarea de față noi am folosit ediția a III-a, din 1925, care este mult mai îngrijită decât primele două, iar nota critică este publicată în vol.V, p.107-108, nota 183). Atitudinea lui Xenopol, pertinentă față de aparatul critic al monografiei, pe care, în parte, îl folosește și el în propria-i lucrare, devine acidă și plină de malițiozități față de părțile romanțate ale lucrării lui Hașdeu și de similitudinile evenimentelor politico-istorice și militare în raport cu cele din timpul domniei lui Cuza-Vodă, pe care acesta le prezintă dintr-o incitantă perspectivă. În *Post-scriptumul* celei de a doua ediții a monografiei istorice *Ioan Vodă cel Cumplit*, Hașdeu relevă cauza care a determinat atitudinea contradictorie a lui Xenopol: „La 1885, d. Xenopol prezentând la premiere cartea sa *Teoria lui Rosler*, Academia Română mă însărcinase pe mine cu examinarea acelei lucrări, despre care eu m-am rostit atunci în următorul mod: *Teoria lui Rosler* este o negațiune până la proba contrarie. Dacă nu-mi demonstrați elementul românesc în Dacia lui Traian – zice Rosler – eu neg această continuitate. Bună sau rea, negațiunea se susține pe cât timp nu vine cineva s-o dărâme printr-o sistemă de dovezi. Această sistemă trebuie să cuprindă cel puțin una din două: 1). Sau noi fântâne istorice, descoperite în urma lui Rosler; 2). Sau studiul comparativ al limbii române, în care se cuprinde întreaga neîntreruptă istorie a naționalității noastre, începând de la colonizare până astăzi. Ei bine, pe de o parte, d. Xenopol n-a descoperit contra lui Rosler nici o nouă fântână istorică, ci numai sucește pe cele de mult cunoscute, ba încă mai adesea le întrebuițează după citațiunile altora, fără a le fi supus unei proprie critice directe; pe de altă parte, domnia sa nu e nici o fărâmă de lingvist, și chiar fuge de lingvistică, iar când cutează a se apropia de ea, comite erori nemaipomenite”. În urma referatului lui Hașdeu, lucrarea a fost respinsă la premiere, fapt ce a concurat la nașterea unei indiscutabile adversități între cei doi.

Reconsiderând anumite momente din vremea domniei lui Ioan Vodă, Hașdeu face, fără nici un fel de echivoc, o conexiune cu trimitere directă la „monstruoasa coalțiție” din ianuarie 1863 urzită împotriva domnitorului Cuza și întrebă, invocând memoria istoriei: „Fosta cineva să ajute lui Ioan-Vodă contra acestei formidabile coalțițiuni? Țăranii moldoveni și... o mână de cazaci!”⁹ Mână de cazaci fiind, în cazul lui Cuza, acei foarte puțini apropiați ai săi, în frunte cu Kogălniceanu, printre care se număra și autorul.

Ceea ce trebuie remarcat în lucrarea lui Hașdeu este excepționala sa gândire istorică situațională; identificând cazuri analoage aflate pe paliere diferite ca timp și spațiu în istoria noastră, monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit* aduce în prim-plan una din trăsăturile morale fundamentale ale acestui popor: capacitatea de a rezista cu dârzenie și multă renunțare de sine în fața momentelor cruciale de torsiune istorică generate de către factorii interni sau externi.

Criticând sever, dar în mod arbitrar, lucrarea *Ioan Vodă*, A.D. Xenopol dezavuează fenomenul de *individualitate istorică* pe care Hașdeu îl atribuie personalității lui Ioan Vodă cel Cumplit, raportat la anumite acțiuni întreprinse de acesta în contextul istoric național și european vis-à-vis de instituția bisericii, respectiv a mănăstirilor și a păturii monahale, cu trimitere directă, în subsidiar, la actul lui Cuza-Vodă de secularizare a averilor mănăstirești: „În sfârșit, autorul exagerează atât de mult figura lui Ioan-Vodă, încât vrea să facă din el cel mai mare om al timpului său: «Singurul om din toată Europa, carele, în loc de a lăsa pe preoți să facă victime, făcea victime din preoți» (...). Într-un cuvânt Hașdeu, voind să înalțe până la ceruri pe eroul său, i-a întunecat adevăratele, îndestul de strălucitoarele lui merite”.¹⁰

La prima vedere, pare forțată aprecierea lui Hașdeu dar, dacă vom analiza cu obiectivitate rolul nefast pe care l-a avut instituția bisericii, prin reprezentanții săi, în unele momente ale istoriei, vom constata că autorul a avut dreptate; dacă ne vom limita numai la faptele prezentate în lucrare referitor la modul de îmbogățire a călugărilor, atât prin invocarea cuvântului dumnezeiesc, cât și prin exploatarea resurselor economice folosindu-se de munca celor mulți și umili. Problema ridicată de Hașdeu trebuia tratată la timpul respectiv nu numai sub raportul veridicității istorice, ci și din perspectiva moralei creștine, pe care, primii care o încălcau erau preoții.

Câteva ani mai târziu, Xenopol însuși face dovada arbitrarității și a neverosimilului criticii sale. În 1903, publicând și el lucrarea monografică *Domnia lui Cuza-Vodă*, elogiază cu mult patos *personalitatea și individualitatea istorică* ale lui Cuza Vodă, subliniind cu pregnanță rolul benefic până la covârșitor al individualităților în istorie, formulând și următoarea definiție:

⁹ B.P.Hașdeu, *op. cit.*, p. 294.

¹⁰ A.D. Xenopol, *Istoria Românilor...*, V, p. 108.

„individualitățile joacă însă un rol foarte mare în istorie care este, pentru o bună seamă, chiar lucrarea lor, deși în cea mai mare parte o lucrare neconștientă, și cu cât individualitatea va fi mai sus pusă în scara organismului social cu atât înrâurirea ei va fi mai covârșitoare”.¹¹

Obligat de conjunctură, în cadrul aceleiași lucrări, Xenopol își reformulează atitudinea critică inițială prin care „i se păruse” că Hașdeu – așa cum se exprimase în nota critică – „a vrut înapoi să găsească în faptele eroului său niște împrejurări analoage cu cele petrecute în principate pe la 1862-64”,¹² ocazie cu care, în „monografia consacrată lui *Ioan Vodă cel Cumplit*, (...) autorul, expunând pe o bogată cercetare documentată istoria ultimului erou al Moldovei, aduce indirect laude ocârmuirii lui Alexandru Ioan I”.¹³ Așa stând situația, se poate admite că dictonul lui Voltaire „Du sublim au ridicule il n’y a qu’un pas”, cu care Xenopol îl apostrofa pe Hașdeu, putea fi valabil și pentru sine.

*
* * *

Problema pe care o vom aborda în continuare ne-a fost relevată tot de critica lui Xenopol, prin următoarea afirmație: „noutatea izvoarelor este cu totul exagerată, atât în fond cât și în formă, încât, (...) nu știu de unde a luat Hașdeu toate acele amănunțimi tehnice asupra ordinii de bătaie urmată de Ioan Vodă în luptele sale. Gorecki, singurul izvor mai amănunt asupra lor nu conține decât arătări cu totul generale, din care numai o închipuire silită poate scoate și planurile bătăliei lui Ioan Vodă. Un istoric trebuie să se ferească de a pune prea multă imaginație în reconstituirea trecutului, căci el ne dă icoanele propriei sale minți drept acele ale timpului expus”.¹⁴

Observația critică ridicată de Xenopol asupra detaliilor tehnice cu caracter strict militar, pe care Hașdeu le aduce cu mult profesionalism în lucrare, cum ar fi: organizarea armatei de către Ioan Vodă, într-un timp relativ scurt și pe principii cu totul noi; modul cum a fost structurată pe genuri de arme, nivelul tehnic al înzestrării; tactica și strategia folosite în luptele purtate, pornind de la cercetarea cu atenție a fizionomiei reliefului, din punct de vedere strategic, al zonei alese pentru desfășurarea operațiunilor militare; momentele de maximă oportunitate ale declanșării atacurilor etc., toate acestea deschid, în primul rând, o nouă perspectivă în plaja întinsei și variatei erudiții hasdeene: vasta sa *cultură*

¹¹ Idem, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol.II, Iași, Tipografia „Dacia”, 1903, p. 108.

¹² Idem, *Istoria Românilor...*, V, p. 107.

¹³ *Ibidem*, p. 136.

¹⁴ *Ibidem*, p. 107.

militară nebănuită sau scăpată din vedere nu numai de către criticii săi ci și de către exegeți și istorici.¹⁵

¹⁵ Considerăm necesare unele mențiuni care pot aduce puțină lumină în rândul celor care nu au înțeles la justa valoare anumite fațete ale întregului erudiției hasdeene, din care s-a omis până acum cu desăvârșire vasta sa cultură militară, cu toate principiile, tezele și axiomele cuprinse în ea. B.P. Hașdeu a posedat o indubitabilă cultură militară, completată în mod fericit și prin participarea, timp de trei ani, la războiul Crimeii, așa cum se știe, ca iunkăr-student al Universității militarizate din Harkow. Cultura sa militară era dobândită, în primul rând, prin studiul temeinic și sistematic al științelor istorice, în general, precum și a celor de artă militară, în special. La desăvârșirea acestei culturi militare a contribuit din plin și participarea sa efectivă la manevrele și campaniile din perioada războiului. Este vorba despre o cultură militară dar și o experiență pe care criticii istorici și exegeții lui nu au avut-o și nu o au. Este un handicap pe care aceștia l-au avut și îl au fără să-l conștientizeze. Istoricii și exegeții hasdeeni au tratat cu multă superficialitate însemnările jurnaliere ale lui Hașdeu din sau cu referire la campaniile militare din perioada războiului, majoritatea lor – cazul clasic fiind Călinescu – picând în capcanele pe care Hașdeu le-a întins amatorilor de senzații erotice, cu atât mai mult pentru cei care nu l-au agreat sau nu-l agreează. Toți aceștia nu au înțeles sau nu au reușit/dorit să înțeleagă un lucru destul de simplu; în cea mai mare parte, însemnările din „jurnalul intim” sau „fragmente autobiografice”, în care sunt descrise abundențele sale experiențe erotice, nu sunt decât o superbă și reușită persiflare a adolescentului *basarabean* intrat ca iunkăr într-un regiment de husari muscălesc. Or, tot din însemnările jurnaliere aflăm că „atributele necesare unui husar erau: bogăția, vitejia, risipa, iar deviza tuturor acțiunilor lui erau cuvintele: *patrie, honoeur, amour*”. Hașdeu a subscris la modul superlativ majorității acestor atribute. Se poate afirma că a uzitat de unele dintre ele la modul excepțional, iar din deviză, partea de *honoeur* a fost la cel mai înalt grad respectată. Dar, ținând cont de vârstă și de toate obligațiile pe care le impunea viața militară, precum și de structura sa cărturărească cu care și-a dominat camarazii, se poate observa cu ușurință exagerarea care se face asupra părții de *amour*. Cât despre *patrie*, situația este cu totul inversă. Era de notorietate ura lui Hașdeu pentru regimul muscălesc (rusesc), iar însemnările autobiografice sunt clare: „Ce plăcut mi-a fost mie Moldoveanului, transplantat în Rusia (...) a gândi, că undeva în apropiere de Kamceatca (...) se povestește numai despre Moldova...”

Bravadele și scenele erotice, cărora istoricii literari, în frunte cu Călinescu, i-au acordat prea multă și nejustificată importanță în comparație cu vasta sa operă, au constituit, așadar, paravanul în spatele căruia Hașdeu își ascundea vârsta prea tânără, traumatizată și dominată de multe privațiuni pe care le-a anihilat prin perseverența studiului și a permanentei persiflări. Trebuia, pentru posteritate măcar, să se ridice prin persiflare/exagerare deasupra infatuărilor husarilor de carieră, mult mai în vârstă. Încercarea de a face din Hașdeu un caz patologic nu se poate susține documentar.

Revenind la cultura militară, parcimonia de care a dat dovadă în descrierea amănunțită a activităților militare nu se poate explica decât prin ura pe care o avea față de Rusia. A fost o ură afișată. Hașdeu nu a făcut din armată un ideal. El și-a urmărit un scop, acela pe care-l aveau toți tinerii cu porniri romantice de viță nobilă de pretutindeni – așa

Pornind de la principiul vichian¹⁶ *de vero et facta*, în care concură convergența adevărilor cuprinse în izvoarele istorice cu faptele petrecute - *verum ipsum factum* - , Hașdeu abordează arta militară a lui Ioan Vodă cel Cumplit prin aceeași metodă dialectică a epistemologiei militare pe care o întâlnim în lucrările de specialitate ale majorității autorilor timpului, prin care, partea teoretică să se susțină prin scopul urmărit și să se materializeze prin rezultatul final al acțiunii militare cuprinse în informația istorică - *verum et factum convertuntur*.

Așadar, rezultă din monografie că „Ioan Vodă studiasse arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; și în imensa-i inteligență apropiindu-și în sinteză toate rezultatele progresului epocii, (...) vedem cu admirațiune că principiile sale ostășești, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnitorilor români de mai înainte; diferesc în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai civilizatoare; și se înrudesc de minune cu percepțele științei de astăzi”¹⁷.

Utilizând aceleași principii comparatiste pe care le-a folosit în toate cercetările sale, cunoscând și uzitând de toate subtilitățile cuprinse în izvoarele istorice de o impresionantă bogăție, Hașdeu stabilește clar nivelul artei militare a lui Ioan Vodă, în raport cu celelalte puteri europene, de la care acesta învățase,

cum și la noi - de a îmbrăca haina militară cu fireturile ei strălucitoare, devenită un simbol al tuturor libertăților consfințite de Revoluția franceză. În cei trei ani de campanie militară, Hașdeu nu a servit Rusia. El a fost servul propriilor sale interese. Tot în fragmentele autobiografice găsim, printre alte însemnări menționate în parte și în această lucrare, următoarele: „mantaua soldățească îmi readuce amintirile celor trei ani de expediții și marșuri, de numeroase opriri, de tranșee, de zilele de repaus, popasuri și multe, multe altele”. Dintre aceste „multe, multe altele” trebuie deduse și la fel de multele „disertații” despre care amintește în altă parte, susținute de ofițerii-profesori ai iunkărilor studenți în „coloniile militare”. Este absurd a se mai crede că acestor studenți-iunkări, care trebuiau să formeze viitorul corpului ofițeresc al armatei imperiale ruse, să nu li se predea istoricul formelor și doctrinelor militare, arta și strategia militară etc.,etc. Cu atât mai mult în vreme de război, și când toate universitățile imperiului fuseseră militarizate. Dovada că aceste disertații s-au ținut și că ele au fost audiate și receptate de Hașdeu la justa lor valoare o avem în monografia istorică *Ioan Vodă cel Cumplit*, iar istoricii „nemilitari” - cum îi numește Hașdeu - au acest serios handicap al necunoașterii directe a subtilităților artei militare, ceea ce-i determină să se mire de acele „amănunțimi” descrise de Hașdeu, asemenea lui Xenopol.

¹⁶ Giambatista Vico, istoric, filozof și scriitor italian (1668-1744) autorul fundamentalei lucrări precursoroare a filozofiei moderne și a istoriei condiției umane, *Scienza nuova (Știința nouă)*, precedată de o alta la fel de interesantă *Il diritto universale (Dreptul universal)*.

¹⁷ B.P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 296.

rând pe rând, toate tainele și pe care geniul său le îmbrăca într-o formă nouă, superioară și originală, prin adaptarea la specificul armatei moldovene.

De o îndrăzneală fără precedent, pe care – fără să fim acuzați de exagerare – o întâlnim la foarte puțini comandanți militari ai lumii, precursori sau urmași, dotat cu o inteligență scilicet, care-l ajută să discearnă în valori de timp foarte scurte toate avantajele sau riscurile unei acțiuni spontane impuse de o situație fortuită. Ioan Vodă insuflă celor pe care-i comandă o supunere totală; încredere de nezdruncinat și un nestăvilit, împins până la violență, avânt de luptă. Oastea sa era net inferioară numeric celei otomane, iar secretul strănerii și organizării ei într-un timp foarte scurt nu a fost decât rezultatul politicii sale economice interne, prin care urmărise favorizarea păturilor inferioare, pentru ale căror nevoi a bătut și o monedă mică de aramă.

Sprîjinind ferm dezvoltarea economică, în mod direct Ioan Vodă își dezvolta și consolida arsenalul de război. Fiind conștient că nu va primi ajutor din afară, și-a întărit foarte bine poziția în interior, iar celor o mie două sute de cazaci veniți în ajutor, pentru a-i îmbărbăta și a le stimula și mai mult orgoliul și caracterul lor războinic, pe lângă răsplata promisă, le adresă cuvinte măgulitoare de laudă: „Nu sunteți decât o mie două sute (...) dar fiecare sută face cât o mie!”¹⁸

Hașdeu nu a exagerat nici când a afirmat că principiile militare ale lui Ioan Vodă nu difereau prea mult de cele moderne, atunci când un comandant militar se afla cu armata sa într-o situație limită, care necesita, pe lângă geniul gândirii militare, o anume înțelegere și îndrăzneală necesare în asemenea împrejurări, așa cum erau definite aceste atribute într-unul dintre tratatele militare de specialitate și de mare autoritate ale vremii: „Cu cât îndrăzneala înaripează mai mult spiritul și înțelegerea cu atât mai departe ajung ele în zborul lor, cu atât mai concret rezultatul lor, cu atât mai cuprinzătoare devine privirea; dar bineînțeles mereu numai în sensul că de scopurile mai mari rămân legate și pericolele mai mari”.¹⁹

Ioan Vodă și-a cunoscut foarte bine scopurile. A cunoscut la fel de bine puterea dușmanului, cu o armată regulată bine organizată, care trebuia să reprezinte cu cinste o putere tricontinentală cum era Imperiul Otoman. Cu toate acestea, el are îndrăzneala de a înfrunta această forță colosală, cu oastea sa alcătuită în mare grabă din șleahicii moldoveni rămași credincioși lui, și din marea gloată a Moldovei, pentru care, panaceul juridic al războiului consta în apărarea țării nu numai de urgia păgână, ci și de trădătorii din interior. La această oaste se mai adăugau și cetele de mercenari venite să lupte pentru bani și prăzi. Hașdeu indică foarte clar cum, principiile lui Ioan Vodă, de alcătuire a oștirii sale pe corpuri și genuri de arme, precum și rolul pe care trebuia să-l joace

¹⁸ *Ibidem*, p. 295.

¹⁹ Carl von Clausewitz, *Despre război*, București, Editura Militară, 1982, p. 178.

fiecare în cadrul iminentului conflict, se dovediră a fi net superioare nu numai colosalei oștiri otomane ci și unor deja consacrate puteri militare europene: „Pe când în Franța artileria era încă atât de puțin apreciată, încât abia peste treizeci de ani mai în urmă Henric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc, ei bine! Ioan-Vodă, în scurta-i domnie de doi ani, își înzestreză armata cu un număr îndoit mai mare. Pe când în toată Europa nu era încă destul de simțită predominatoarea importanță a infanteriei în comparație cu cavaleria – deși celebrul Machiavelli se silise de mult a dezamăgi această rătăcire – ei bine! Ioan-Vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călăreată trebuie să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.”²⁰

La nivel european, arta militară cunoștea o evoluție fără precedent, influențată de remarcabilele progrese ale renașterii, determinată de permanenta fricțiune interconfesională, care, în urma unor politici agresive urmate de războaie crâncene de ocupație, a avut ca rezultat direct apariția unor noi imperii. Ca orice colos cu picioarele de lut, și Imperiul Otoman, în ciuda faptului că se afla la apogeul puterii sale militare, începe să cedeze încet, încet, în fața vertiginosului progres economic și militar al Europei occidentale, renăscută după cei câteva evuri întunecate. Această fază de involuție a Imperiului Otoman își are începutul – paradoxal – chiar în vremea lui Ioan-Vodă cel Cumplit și este cunoscută în special în istorie sub numele de „epoca de staționare”²¹. Prin politica dusă de Ioan Vodă și prin relațiile sale la marile curți europene, încă înainte de ocuparea scaunului Moldovei, denotă că acesta avea anumite cunoștințe și despre unele fricțiuni interne, care slăbeau oarecum Imperiul Otoman. Iar cele două lupte deosebit de violente de la Jiliștea și Cahul, pe care Ioan Vodă le câștigă valorificând la maximum, și cu multă îndrăzneală, modestul său potențial militar, prin aplicarea celor mai eficiente tactici de luptă, denotă deja o oarecare slăbire a sistemului militar otoman în zonele extreme. Aceste două bătălii, redată cu mult simț al spiritului militar de către Hașdeu, au constituit pentru Ioan Vodă atât proba de foc pentru lupta finală, cât și un bun prilej de ridicare a moralului oștirii sale.

Una din subtilitățile artei militare a lui Ioan Vodă, pe care B.P. Hașdeu a reliefat-o cu pregnanță, a fost și atenția cu care acesta studia fizionomia terenului, atunci când își alegea un punct strategic; valorificând eventualele avantaje pe care geografia locului le putea aduce: „un lac apărând într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oștirii moldovene, (...) prin o înălțime garnită cu artileria grea”, iar

²⁰ B.P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 296.

²¹ Vezi pe larg în lucrarea istoricului și orientalistului Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, cap. *Epoca staționară*.

spatele oștirii „și-l acoperă prin căruțele parcului și o ridicătură de teren.”²² Întâlnim aici, printre altele, foarte bine surprinsă de Hașdeu, celebra tactică de fortificație pasageră practică de husiți, potrivit căreia, carele grele folosite la transporturile oștirii formau un obstacol greu de trecut de către cavaleria sau infanteria dușmană. Toate acestea sunt, în aparență, chestiuni minore, dar care reflectă tocmai vasta cultură militară și ascuțitul spirit de observație al fostului iunkâr în armata imperială rusă.

În privința strategiei organizării armelor, Hașdeu arată cu multă relevanță faptul că „Ioan Vodă știe a se feri de o greșeală comună generalilor europeni din sec. al XVI-lea (...), care tot obișnuiau a amesteca armele la un loc făcând monstroase batalioane ecuestro-pedestre; în armata eroului nostru, din contră, cavaleria stătea la o parte, infanteria la o parte, cazacii – un fel de dragoni – iarăși la o parte (...). Ioan-Vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne, nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru și cavaleria la aripi”.²³

Îndrăzneala și curajul lui Ioan Vodă sunt cu atât mai mult de admirat când – în veridica viziunea hașdeeană –, urcându-se pe cea mai apropiată colină pentru a studia mai bine fizionomia câmpului de bătălie, observă și „toată armata turcă ieșind în ordine din văi. Era o mulțime spăimântătoare”²⁴, în fața căreia curajul lui Ioan Vodă trăiește adevărate momente de refulare și nu de spaimă. Cu sunete prelungi ca niște urlete supraomenești, buciurile dădură semnalul de începere a bătăliei făcând să vibreze din temelii porțile cerului. Descrierea acestui moment de către Hașdeu este impecabilă. Dar, secunda astrală a lui Ioan Vodă și a întregii Moldove va fi anulată de gestul trădării pârcașului Ieremia Golia care, vânzându-și prietenul, țara și domnul, întruchipate în persoana lui Ioan-Vodă, trece de partea turcilor, cu tot corpul său de armată, format din infanterie și cavalerie, care reprezenta aproape o treime din totalul oastei moldovene. Restul oștirii privește consternată la gestul trădător. Numai Ioan Vodă „conservă o frunte senină: el devenea cu atât mai mare cu cât mai mare devenea furtuna”.²⁵

Sunt momente în care hotărârile se pot lua foarte greu, iar clipele au prețul lor nemăsurat. Hașdeu reușește, prin metainterpretarea izvoarelor istorice și prezentarea lor ușor romanțată, să ne convingă de faptul că Ioan Vodă cunoștea prețul clipelor, și nu le lăsa să se răsfrângă în mod negativ asupra restului oștirii, rămasă cu ochii cuprinși de groază. Curajul, care la Ioan Vodă era o trăsătură caracteriologică fundamentală, refulat de îndrăzneala stimulului geniului militar, îl face să devină și mai cumplit. Nici nu se auzi bine semnalul de începere a

²² B.P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 336.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 337.

²⁵ *Ibidem*, p. 338.

luptei prin necuprinsele hăuri create în prăpăstiile sufletului său, când, prin comenzi ferme și spontane, își reface pozițiile de atac, în urma trădării. Oștenii răspund prompt, univoc, la comenzile cumplitului comandant. Cu iuțea fulgerului, Ioan Vodă atacă năpraznic pe trădători, pedepsind crunt matricidul.

Turcii, conform doctrinei lor militare – bine surprinsă aici de Hașdeu – , nu acordau în asemenea situații încredere trădătorilor, aceștia fiind plasați în fața liniei lor de bătaie. Atacul lui Ioan Vodă, de o violență fără precedent, nimic total pe trădători. Primul efect fu ridicarea moralului oștenilor moldoveni. Cu un curaj de nedescris, oștirea își urma comandantul, atacând cu și mai multă violență vrăjmașul. Incandescența teribilelor clipe ale istoriei, dramaticului destin și la fel de teribil al lui Ioan Vodă sunt redată de către Hașdeu în mod magistral. Cu toată încrâncenarea luptei, ochiul și mintea lui veghează printre fulgerele sabiei sale de arhanghel la toate mișcărilor tactice ale inamicului, care se retrage în derută în fața micuței, dar înfricoșătoarei, oștiri moldave. Tot din conținutul izvoarelor, Hașdeu arată cum, subtilii tacticieni militari turci încercară să transforme eșecul într-o victorie, printr-o fină manevră de flanc, pentru a întinde o ambuscadă oștirii moldovene. Intuind intențiile turcilor, Ioan Vodă acționează în consecință. Ei „uitară că Ioan Vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Socoli, cunoștea toate finețele tacticii otomane” și „nu puteau presupune că Ioan Vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeași ambuscadă în care ei nu reușiseră a-l ademeni”.²⁶

Numai un om cu o cultură militară de excepție, cu o viziune și o putere de trăire a istoriei cum a fost Hașdeu putea să identifice în păienjenitul informațiilor istorice și să desprindă din clivajul lor cursul desfășurării evenimentelor. Astfel, se explică cum, B.P. Hașdeu a dedus că, atât tactica *ordinii conice* de atac cu care turcii, superiori numeric, dar nu și eroici, au încercat să străpungă centrul oștirii moldovene, cât și încercarea de ambuscadă, cu toată finețea aplicării, se izbiră de geniala vigilență și artă militară ale lui Ioan Vodă cel Cumplit.

Istoria consemnează foarte multe bătălii pe care turcii le-au câștigat aplicând cu măiestrie această tactică diabolică de luptă. Pregnante sunt cazurile în care comandantul militar suprem făcea dovada – prin mișcărilor de câmp în timpul luptei – că nu stăpânește la certa valoare arta militară, exemplul clasic constituindu-l bătălia de la Mohacs.²⁷

²⁶ *Ibidem*, p. 339.

²⁷ În 1526, Regatul unitar al Ungariei cunoaște apogeul luptelor politice interne dintre Ioan Zapolya și Ferdinand de Habsburg, slăbind foarte mult autoritatea regală a lui Ludovic al II-lea care, refuzând să plătească tribut turcilor și lipsit de sprijinul nobilimii învrăjbite, este obligat să-l înfrunte singur pe Soliman I Magnificul. Astfel, la 29 august 1526, „armata neorânduită și lipsită de însuflețire a regatului unguresc, neajutat de nimeni și nici de sine însăși, era desființată de trupele de fier ale lui Soliman, și în zadar aștepta energica soție a lui Ludovic al II-lea întoarcerea sotului ei bătut: i se găsi trupul părăsit în

Violența luptei și nereușita planului i-au obligat pe turci să se retragă, impunându-se o pauză de luptă. Este momentul în care fatalitatea istoriei își aruncă zarurile, iar Hașdeu îl surprinde foarte bine. O ploaie puternică umezește praful de pușcă făcând inutilizabilă artileria lui Ioan Vodă. Această armă jucase un rol determinant în acțiunile sale iar când atmosfera câmpului de luptă încărcată de fumul ghiulelelor și praful luptei se limpezește, imaginea pe care turcii o aveau acum în față „îi încredințară acum limpede de toată puținătatea armatei lui Ioan-Vodă”²⁸.

Ceea ce turcii vedeau acum foarte clar, „o armată în miniatură”, era realitatea dură care intrase în calculele lui Ioan Vodă încă de la început. Lipsit de artilerie, numai cu cele câteva mii de oameni, domnitorul moldovean nu mai avea nici o șansă, iar „nenorocirea, pentru a cărei înlăturare Ioan Vodă primise a da bătălia cu o oră mai înainte”²⁹, se ivi: tătarii veniți în ajutorul turcilor. Situația este la limită, dar nu și curajul lui Ioan Vodă. Cu vigoarea spiritului său, a tactului specific, superior, a judecății rapide și la rece pe care numai un temperament ca al său îl putea avea în acele momente capitale, profitând de unele imprudențe pe care le comit tătarii abia sosiți, Ioan Vodă „descalcă de pe cal, pedestrește pe cazaci, grupează gloata cu infanteria și strigând către eroicele resturi ale oștirii sale (...) face un atac atât de furibund, încât apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi și-i lasă înlemniți de amețeală și uimiți de admirațiune! (...) Apoi, formând o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră până la apropiatul munte, pe vârful căruia fumegau ruinele satului Roșcani, ars cu câteva minute mai înainte de către urdiile tătare”³⁰.

Acțiunea retragerii, precedată de furibundul atac, constituie încă o dovadă de cunoaștere perfectă a artei militare de către Ioan Vodă. Acționând astfel se împiedica disiparea resturilor oștirii. Timpul pe care inamicul îl utilizează pentru reorganizarea liniei de atac îl folosește cu maximum de eficiență pentru retragere. Tactica folosită de Ioan Vodă va fi transformată în axiomă militară mult mai târziu de către Montecuculli, din ale cărui memorii Hașdeu citează: „Cată să ataci pe dușmani cu o violență extraordinară mai cu seamă atunci când voiești a te retrage”.

Chiar și în sistemul de organizare a taberei defensive pasagere, Ioan Vodă face dovada unui bun strateg militar. Curând, vârful dealului, cu ruinele satului

mlaștinile din fatalele câmpie a Mohácsului” (N.Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 326).

Conform lui Martin Bielski – în *Sprawa rycerk* (Arta militară) – citat de Hașdeu, turcii au folosit aici cu mult succes tactica *ordinii conice* de atac urmată de ambuscadă.

²⁸ B.P. Hașdeu, *op.cit.*, p.342.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 343-344.

ars, se transformă într-un veritabil festung înconjurat cu șanțuri de protecție, iar „în jurul așa-numitei «creste militare» (*crete militaire*), adică pe linia cea mai înălțată a pogorâșului”, puse „cei mai buni arcași și pușcași; îi întări prin o linie secundă; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susține la caz de trebuință puncturile cele mai amenințate”.³¹ În fața unei asemenea organizări, atacurile inamice nu aveau nici o eficiență. Deznodământul fatal nondependent de arta militară, în fața căruia a pălit geniul militar din toate timpurile istoriei, și în situațiile limită ale acestui gen de tabără defensivă pasageră se ivi: lipsa apei.³²

Turcii cunoșteau acest lucru foarte bine. Dar, și dacă în tabără s-ar fi găsit apă, cu trecerea timpului s-ar fi terminat toate proviziile de hrană și muniție. Conștientizând inevitabilul apariției unei asemenea lamentabile situații, Ioan Vodă acceptă tratativele cu turcii și stabilește condițiile capitulării, condiții pe care turcii nu le respectă. Imediat după ce ajunge în tabăra turcilor, Ioan Vodă este ucis mișelește, iar resturile oștirii sale decimate.

Analizând anumite momente ale bătăliilor purtate de Ioan Vodă din perspectiva artei militare, concluziile sunt fără echivoc: a știut să-și aleagă zona cea mai favorizantă de desfășurare a bătăliei; alegerea optimă a timpului de atac, în funcție de mediu, dar și de ceilalți factori determinanți interveniți spontan; stabilirea unor direcții precise de atac sau „manevrele de viteză pe liniile interioare”³³ ale dispozitivului său de luptă făceau inoperabilă înaintarea inamicului în profunzimea dispozitivului său; manevrele rapide prin care au fost organizate ambuscadele, precum și „bătăliile extrem de violente din câmp deschis unde Ioan Vodă a dovedit cunoașterea temeinică a manevrelor de flanc și front, tehnica apărării în fortificații pasagere și stăpânirea procedurilor retragerii prin luptă, în contact nemijlocit cu dușmanul”.³⁴

Nu se poate trece peste ordinea de bătaie pe trei linii, în care Ioan Vodă a folosit „toate armele adică și artileria”, care, pentru acel moment „reprezintă perfecționarea, produsul maturității, al floarei vârstei, ca să zicem așa, a artei militare; o superioritate inexistentă în Vestul Europei din acel timp și chiar de

³¹ *Ibidem*, p. 344-345.

³² Așa cum arată Hașdeu în răspunsul dat istoricilor care-l acuză pe Ioan-Vodă de alegerea unei poziții de retragere fără resurse de apă, și neluarea măsurilor necesare pentru procurarea apei prin metode artificiale, argumentele sunt edificatoare. În respectiva zonă a Bugeacului, clima era aproape deșertică, iar apa extrem de rară la suprafață. Săparea de fântâni în vârful unui munte și la o adâncime apreciabilă avea puține șanse de reușită. Chiar ajungând la apă, timpul fizic necesar pentru săparea fântânilor ar fi fost foarte mare, iar capacitatea lor nu ar fi rezolvat cu nimic situația celor 7000 de oameni.

³³ C. Căzănișteanu, V. Zodian, A. Pandrea, *Comandanți militari – Dicționar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 171.

³⁴ *Ibidem*.

mai târziu. Când se va recunoaște unanim că ordinea de bătaie de la Cahul a fost pe trei linii, linia a treia având și artileria, atunci, în fața tuturor, dispozitivul lui Ioan Vodă cel Cumplit va apărea ca un bizar vârful de munte într-o câmpie”.³⁵ În cadrul lucrării, configurarea precisă a acestui bizar vârful de munte militar dintr-o perioadă așa de îndepărtată nu a fost posibilă fără indiscutabila experiență și cultură militară hașdeeană.

Toate acestea „ca și toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de artă militară”³⁶ a lui Ioan Vodă cel Cumplit.

Privită tot din perspectiva artei militare, monografia lui B.P. Hașdeu se prezintă ca o lucrare total inedită, la timpul apariției cât și după aceea, pentru istoriografia românească, în general, marcând un moment important în evoluția istoriografiei militare moderne românești, cu trimitere directă la evoluția artei militare.

După modul abordării unor problematici speciale în cadrul lucrării, monografia hașdeeană poate constitui și prima încercare de psihoistorie românească. Prin amplul efort de documentare și lărgire a plajelor de cercetare, prin aplicarea metodelor de critică comparată, în pofida unor critici lipsite de fundament și dominate de subiectivism, lucrarea rămâne un model de referință pentru studiul artei militare românești. Nici chiar ampla lucrare de mai târziu a lui N. Iorga, *Istoria Armatei românești*,³⁷ nu se va ridica la nivelul monografiei hasdeene în ceea ce privește arta militară. De ce nu au reușit această performanță nu numai cronicarii vechi, cum ar fi Paprocki sau Ureche, ori contemporanii lui

³⁵ Col. Marius P. Herescu, *Realități asupra artei militare a românilor sub Ioan Vodă cel Cumplit (1572-1574)*, București, Editura Asociației Scriitorilor și Autorilor Militari Români, 1945, p.12.

³⁶ B.P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 344.

³⁷ N. Iorga, *Istoria Armatei românești*, I, II, ediția a II-a, București, Editura Ministerului de Război, I/1929, II/1930; capitolul privind luptele lui Ioan Vodă cel Cumplit în vol.I, p. 287-296. Așa cum însuși Iorga menționează în prefața lucrării sale, aceasta nu este „o istorie a ostirii românești care să poată înlocui cercetările specialiștilor militari”. Reconstituind strict cronologic bătăliile istorice ale românilor și evenimentele care le-au generat, Iorga nu vine cu informații referitoare la arta militară. Este o prezentare a tuturor bătăliilor purtate de marii noștri voievozi, în care, viziunea este globală, luptele fiind prezentate la modul general, accentul fiind pus pe mobilul declanșării conflictului și pe actul final al luptei. În idei scurte sunt prezentate consecințele de ordin politic pe care le-au generat. Mult mai târziu, când va ține conferințe la Școala Superioară de Război, în plin apogeu al carierei sale, va încerca formularea de concepte noi asupra acestei discipline, dar tot din perspectiva istoricului teoretician al doctrinei militare și nu a militarului istoric.

Hașdeu, Xenopol și chiar Iorga? Răspunsul ni-l dă tot Hașdeu, în stilul său, dar cu mare relevanță: erau „nemilitari”.³⁸

Noutatea și originalitatea lucrării lui B.P. Hașdeu a constat și în metoda de abordare a artei militare a lui Ioan Vodă cel Cumplit. Autorul nu a făcut din Ioan Vodă un fenomen izolat, care a apărut și a evoluat de la sine și prin sine, ci a fost tratat ca un act de normalitate al istoriei, cu toate implicațiile sale. Ioan Vodă a fost produsul acelei epoci, arta sa militară fiind tratată de Hașdeu în permanentă comparație cu arta militară europeană și formele ei de interferență. Acest punct de vedere hasdeean a fost apreciat la justa valoare de majoritatea istoricilor militari care i-au acceptat metoda: „Dacă nu privim arta noastră militară în raport cu acelea ale străinătății, nu vom fi în stare să ne dăm seama de adevărata, de reala ei fizionomie, extrem de măgulitoare pentru noi, românii”.³⁹

Dar, valorizarea și valorificarea lucrării *Ioan Vodă cel Cumplit*, din perspectiva artei militare, începe să se facă abia cu începerea celei de a doua jumătăți a perioadei interbelice, cunoscând o nouă evoluție în perioada anilor '40.

Pe lângă acribia și erudiția cu care s-a aplecat asupra imensului material critic, trebuie subliniată la Hașdeu înalta sa ținută etică vis-à-vis de veridicitatea izvoarelor. Prin aceeași metodă comparativă Hașdeu a demonstrat cu pregnanță, acolo unde a fost cazul, lipsa de moralitate a unor cronicari. Cu atât mai înverșunat a fost atunci când a întâlnit acest lucru la cronicarii noștri. Ambiguitățile, omisiunile neprincipiale și complice ale acestor cronicari au fost aspru amendate, dând spre exemplificare cazul cronicarului Ureche. Comparând unele informații din letopisețul acestuia cu lucrări similare europene de mare autoritate din epocă, Hașdeu constată adâncă și nejustificata compasiune a cronicarului față de boierii moldoveni care și-au trădat nu numai domnul în persoana lui Ioan Vodă și țara, trecând de partea dușmanilor, ci, chiar generațiile care au urmat, ceea ce-l face să exclame: „Cronicarul Urechea se încearcă a-i scuza, zicând: «Se temeau să nu cază în primejdie». Curios! Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alți boieri cu atâta naivitate”.⁴⁰

Referindu-se la felul cum cronicarul Ureche vorbește despre prima trădare a lui Ieremia Golia, Hașdeu afirmă cu profundă consternare: „Când vine vorba de vânzarea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală

³⁸ B.P. Hașdeu, *op.cit.*, în notele de final ale lucrării, pentru capitolul IV, Hașdeu aduce critici întemeiate *Istoriei militare a lui Ioan-Vodă*, de Paprocki. Cu toate că-l cunoscuse personal pe Ioan-Vodă, Paprocki nu avea cunoștințe despre arta militară, mulțumindu-se mai mult a perifraza. Și aceasta – cum a afirmat Hașdeu – pentru că era „nemilitar”. S-a bucurat, în schimb, de aprecierea lui Hașdeu, pentru obiectivitate și simț al artei militare, un alt cronicar polon al vremii, Bielski. Și el contemporan cu Ioan-Vodă, participase alături de moldoveni la luptele de la Obertin (1521).

³⁹ Col. Marius P. Herescu, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁰ B.P. Hașdeu, *op.cit.*, p.332.

inocență: «Cu greu este celor puțini a opri pe cei mulți și celor slabi pe cei tari; căci trecând întâi puștele cu inicerii și cu pedestrima să apere vasele, aici și toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzând Ieremia pârčălabul că nu-i poate opri, s-a întors...»⁴¹

A doua trădare a lui Ieremia Golia, săvârșită, sub privirile lui Ioan Vodă, prin trecerea de partea turcilor în chiar momentul declanșării bătăliei, a fost condamnată de către toți cronicarii vremii. Odioasa trădare a fost consemnată cu atenția cuvenită de către străini, Ieremia Golia fiind trecut în rândul trădătorilor celebri ai istoriei europene.⁴² Incisiv și necruțător, Hașdeu îl amendează pe cronicar: „Când ajunge la defectiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se ferește măcar de a menționa numele pârčălabului Ieremia Golia, alunecând numai în treacăt următoarea frază obscură și diminutivă: «La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat turcilor»... Înșiși cronicarii otomani sânt mai români!”⁴³

⁴¹ *Ibidem*, p. 349.

⁴² *Apud* Hașdeu. Camerarius, *Operae hororum subcisivarum sive meditationes historicae*, Frankfurt, 1685, I/1, p. 253-261.

⁴³ B.P. Hasdeu, *op.cit.*, p.349.